

TRANZICIJA I KLASIFIKACIJA EKONOMSKIH SISTEMA

Ivan Vujačić¹

E-mail: vujacic@ekof.bg.ac.rs

Jelica Petrović-Vujačić²

E-mail: j.petrovic @ sf.bg.ac.rs

Apstrakt: Rad je posvećen analizi klasifikacije privrednih sistema. Konstatuje se da klasifikacije na kapitalističke, socijalističke centralno-planske i socijalističko tržišne sisteme kao i klasifikacije koje svrstavaju kapitalističke tržišne privrede u anlgo-saksonske, evropsko kontinentalne i azijske tipove privrednih sistema nisu dovoljne da objasne nove fenomene u globalizovanoj privredi. Naime, posle propasti centralno-planskih privreda pojavile su se zemlje u tranziciji kao posebna kategorija u okviru kojih se odvijaju procesi dubinske transformacije društveno-ekonomskog poretka. Zemlje u tranziciji je trebalo da teže i po mnogim standardima dosegnu evropske razvijene tržišne privrede u dogledno vreme. U tom smislu, nove kategorije novog državnog kapitalizma, burazerskog kapitalizma i zarobljene države postaju novo analitičko oruđe koje može biti od pomoći u razvrstavanju privrednih sistema. Klasifikacija koja inkorporira ove koncepte data je na osnovu nove Balcerovićeve klasifikacije u koju su sem privrednih karakteristika uključene i karakteristike dobro uređenog, demokratskog razvijenog društva.

Ključne reči: ekonomski sistemi, tranzicija novi državni kapitalizam, burazerski kapitalizam, zarobljena država

JEL klasifikacija: D72, P16, P50

¹ Univerzitet u Beogradu -Ekonomski fakultet

² Univerziteta u Beogradu -Saobraćajni fakultet

Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, projektom br. 179065.

TRANSITION AND THE CLASSIFICATION OF ECONOMIC SYSTEMS

Abstract: *The paper deals with the analysis of the classification of economic systems. It notes that the classification into capitalist, socialist centrally planned and socialist market systems, as well as the classifications of variants of capitalism into the Anglo-Saxon, European continental and Asian model are inadequate to explain new phenomena in a globalized economy. After the downfall of the centrally-planned economies, economies in transition came into existence as a category which describes processes of deep socio-economic transformation. Countries in transition aspired to meet the standards of developed European market economies in due time. In light of this, new categories of new state capitalism, crony capitalism and state capture become the new analytical tools that can ease the classification of economic systems. A classification that incorporates these concepts is introduced on the basis of the new classification of economic systems given by Balcerowicz. This classification aside of economic characteristics includes the characteristics of well-governed democratic societies.*

Key Words: *Economic System, Transition, New State Capitalism, Crony Capitalism, State Capture*

Jel klasifikacija: D72, P16, P50

1. UVOD

Još pre nastanka socijalizma, vršila su se teorijska poređenja sa aspekta ekonomske efikasnosti između slobodno-tržišnog kapitalističkog modela i socijalističkog modela zasnovanog na državnoj svojini.³ Poređenje privrednih sistema dobilo je novi smisao sa nastankom socijalizma u Sovjetskom Savezu i uvođenjem centralno-planskog sistema. Ne samo da je nastao jedan novi sistem alokacije resursa, već je taj sistem iskazao ambiciju da sustigne i nadmaši razvijene kapitalističke zemlje. Širenje socijalizma je rezultiralo stvaranjem njegovih podvarijanti posle prvih pokušaja privrednih reformi. Tako su neke socijalističke zemlje imale specifične karakteristike (Mađarska, Poljska, Kina), dok je najdramatičnije razlike u odnosu na ostale zemlje ispoljila Jugoslavija. Privredni sistem Jugoslavije je doveo do razvoja teorije samoupravne firme i samoupravne privrede, koja se i danas proučava.

³ Barone, E. (1908). „The Ministry of Production in a Collectivist State”, objavljeno u Hayek, F. (urednik). (1963), *Collectivist Economic Planning*, Routledge and Kegan, str. 245-291.

Pad vladavine komunističkih partija u Evropi doveo je do pada socijalističkih privreda i otvorio proces tranzicije ka kapitalističkoj tržišnoj privredi. Upporedna analiza privrednih sistema posle 1989. godine postaje analiza raznih iskustava tranzicije ka tržišnoj privredi. Istovremeno, predmet velike pažnje je i privredni sistem Kine koji je teško definisati. Interesovanje za Kinu je svakako podstaknuto činjenicom da nijedna tako velika zemlja u tako dugom periodu nije imala izuzetno visoke stope rasta.

No, analize komparativnih privrednih sistema nisu bila isključivo fokusirane na poređenje socijalističkih privrednih sistema. Jedan značajan deo literature je u prvi plan stavljao poređenje između različitih varijanti kapitalističkih privrednih sistema. Tako je izvršena opšta klasifikacija privrednih sistema kapitalističkih zemalja u tri osnovna tipa: anglosaksonski, evropski i azijski. Ova podela nije uvedena na osnovu pukog geografskog određenja i empirije, već počiva na dubljim istorijsko-filozofskim temeljima i formiranim kulturnim obrascima socijalne interakcije koji ove tipove kapitalizma čine različitim. Značajne razlike u okviru razvijenog kapitalizma se manifestuju u pogledu uloge države, korporativnog upravljanja, modela finansiranja privredne aktivnosti, socijalne sigurnosti, uloge radništva, shvatanja prava i drugim karakteristikama. Pored toga, moguće je izvršiti dalje podele u okviru ovih modela, pa se tako može izdvojiti socijalno-tržišna ekonomija Nemačke, diržiistički sistem Francuske i sistem državnog blagostanja skandinavskih zemalja. U okviru azijskog modela kapitalizma, velika pažnja se poklanja privrednom sistemu Japana koji je bio uzor drugima i koji ima svoje posebne aspekte. Pad komunizma, tranzicija, otvaranje, razvoj i rast Kine, globalizacija, pojava tržišta u nastajanju i finansijska kriza 2008. i svi ovi fenomeni zajedno stvorili su potrebu da se ponovo osmisli čitav niz pojava i njihova međusobna interakcija. Posebno je važno analizirati uspešnost procesa tranzicije ka tržišnoj privredi. Ovaj novi kontekst stvara potrebu za redefinisanjem klasifikacije privrednih sistema kroz uvođenje novih obeležja i kriterijuma.

2. NOVE KLASIFIKACIJE PRIVREDNIH SISTEMA

Poćećemo od Balcerovićeve klasifikacije koja je data u Tabeli 1.

Tabela 1. Balcerovičeva klasifikacija ekonomskih sistema

Tipovi ekonomskih i društvenih sistema	Demokratija Političke slobode	Ljudska prava	Vladavina prava	Ekonomske slobode	Javna socijalna potrošnja	Primeri: zemlje
Socijalizam	Nedemokratski	nepostojeća	Vrlo nizak nivo	Nema – komandna privreda	Velika	S. Koreja Kuba
Kvazi-socijalizam	Nedemokratski	Gotovo nepostojeća	Vrlo nizak nivo	Dominacija državnih firmi	Velika	Belorusija C. Azija Venecuela
Kapitalizam slobodnog tržišta	Obično demokratski	Široka	Visok nivo	Široke	Srednja ili niska	Hong Kong Švajcarska Irska
Burazerski kapitalizam	Obično nedemokratski	Ograničena	Nizak nivo	Ograničene Nejednaka zaštita prava	Neodređeno	Rusija Ukrajina
Preregulisan kapitalizam	Demokratski ili nedemokratski	Najčešće široka	Ograničene zbog čestog arbitriranja	Ograničene preregulacija i fiskalna nestabilnost	Velika	Italija Francuska
Merenje	Fridom Haus	Fridom Haus	Svetska banka	Frejzer institut	Razni izvori	

Izvor: <http://www.balcerowicz.pl/pl/a/277,The-Institutional-Systems-and-the-Quality-of-Life>

Kao što se vidi, ova podela uvodi neke nove kriterijume po kojima bi trebalo vrednovati privredne sisteme i istovremeno uvodi nove kategorije u klasifikovanju privrednih sistema. U suštini, ovi novi kriterijumi su normativni i proizilaze iz liberalnih vrednosti koje su korigovane za socijalnu dimenziju u okviru zemalja evropskog razvijenog kapitalizma. Pretpostavka ove klasifikacije je da su političke i ekonomske slobode, uz vladavinu prava i izvesnu socijalnu sigurnost, postale *uni-verzalno* prihvaćene kao temelj poželjnog „dobrog društva.” Sigurno je da su ovakvom tipu društva, barem deklarativno, težile zemlje tranzicije kada je u pitanju nivo ljudskih prava, političkih i ekonomskih sloboda.

Ukoliko se izuzmu zemlje socijalizma i kvazi-socijalizma, ostaju tri tipa kapitalističkog privrednog sistema: slobodno-tržišni, preregulisani i burazerski kapitalizam. Ova tri tipa privrednog sistema, mada na prvi pogled isuviše pojednostavljeno postavljeni, otvaraju čitav niz pitanja. Pre svega, postavlja se pitanje njihovog definisanja na teorijskim osnovima. Zatim se postavlja pitanje empirijskog merenja radi jasnog razgraničenja između ovih oblika. Na kraju, potrebno je uspostaviti uzajamni odnos ovih tipova sistema i karakteristika dobro uređenog društva kao univerzalnog ideala.

Najvažnije je postaviti teorijsko utemeljenje ovih kategorija kapitalizma, s tim što ih možemo koristiti u konkretizaciji pojedinih privreda i to u okviru postojeće opšte podele na anglosaksonski, evropski i azijski tip kapitalizma. Dok se kategorije preregulisanog i slobodno-tržišnog kapitalizma čine relativno neproblematičnim, jer se mogu podeliti po stepenu državne intervencije u privredi, odnosno merenjem stepena ekonomskih sloboda, dotle kategorije *kvazi-socijalizma* i *burazerskog kapitalizma* zahtevaju dodatna objašnjenja. Ako ostavimo po strani kategoriju kvazi-socijalizma, jer ovde razmatramo pitanje tranzicije ka kapitalističkim privredama, ostaje kategorija burazerskog kapitalizma kao nedovoljno jasna.

Prilikom razmatranja pojma burazerskog kapitalizma, trebalo bi se podsetiti kategorije „političkog kapitalizma” koju je uveo Maks Veber. Naime, pored idealno-tipskog kapitalizma koji je gotovo potpuno analogan slobodno-tržišnom kapitalizmu, Veber je još razlikovao tradicionalni trgovački kapitalizam baziran na razmeni i politički kapitalizam. Politički kapitalizam, prema Veberu, može dalje da se razradi i konkretizuje. Tako se, na primer, može doći do tri tipa političkog kapitalizma, u zavisnosti od načina izvlačenja profita i odnosa sa vlašću. Oni se mogu okarakterisati kao: (a) predatorski; (b) nasilničko-tržišni na osnovu sile i dominacije i (c) ugovoreni na bazi posebnih neuobičajenih veza sa vlastima.⁴ Dok bi prva dva tipa najlakše povezali sa teritorijalnim osvajanjima ili kolonijalizmom, treći tip koji ukazuje na izvlačenje profita na bazi posebnih neuobičajenih veza sa vlastima, najviše liči na kategoriju *burazerskog kapitalizma*.

⁴ Veber, M. (1976). *Privreda i društvo – tom I*, Prosveta, Beograd, str.130

U novije vreme se, posle finansijske krize, sve više govori i o *državnom kapitalizmu*, ali na bitno drugačiji način nego što je taj pojam korišćen u ranijoj literaturi. Iz ovog razloga, ovu kategoriju bi trebalo nazvati *novim državnim kapitalizmom*. Jedna od osnovnih karakteristika ovog sistema se sastoji u dominantnoj ulozi države u raspolaganju privrednim resursima i održavanju zaposlenosti.⁵ Izabrana preduzeća se koriste za dominaciju u pojedinim sektorima. Druga karakteristika se odnosi na usmeravanje investicija preko suverenih fondova koji su stvoreni sa dvostrukim ciljem: (1) za stabilizaciju privrede zbog oscilacija cena prirodnih resursa (nafta, gas, bakar itd.) i (2) za razvojno finansiranje. U isto vreme se subvencionišu izabrane firme sa ciljem prodora na inostrana tržišta (nacionalni šampioni) ili radi osvajanja novih tehnologija. Ovakva maksimizacija državne moći putem ekonomskog delovanja predstavlja određen tip novog merkantilizma. Ključna karakteristika ovog tipa *novog državnog kapitalizma* je da njegov osnovni cilj nije ekonomski (maksimizacija blagostanja i ekonomskog rasta) već maksimizacija političke moći autoritarne elite, odnosno održavanje sistema. Radi realizacije ovog cilja država postaje dominantni ekonomski subjekt koji koristi tržište za političke ciljeve.

Prethodno navedene dve kategorije kapitalizma trebalo bi jasno razdvojiti jer su veoma bliske i obe proističu iz navedene Veberove definicije *političkog kapitalizma*. Zbog ove bliskosti često se mešaju u literaturi. Drugim rečima, *burazerski kapitalizam* zahteva preciznije formulisanje, jer gotovo da ne postoji zemlja u kojoj bliskost sa vlašću ne pruža potencijalne privilegije za sticanje profita. Jednostavnije rečeno, tamo gde je prisutan *državni kapitalizam* trebalo bi očekivati veće prisustvo *burazerskog kapitalizma*.

Za nas je interesantnija konkretizacija pojma *novog državnog kapitalizma*. Na osnovu navedenih karakteristika *novog državnog kapitalizma*, Bremer u već citiranom radu navodi koje bi zemlje bile primeri ovog tipa kapitalizma. Po njemu su to zemlje BRIKS-a (Brazil, Rusija, Indija, Kina, Južna Afrika), sve zemlje OPEK-a, kao i neke druge kao što su Meksiko, Indonezija i Malezija. Sektori u kojima je uočen povratak i dominacija državnog vlasništva i investiranja su: eksploatacija nafte i gasa, petrohemija, elektroprivreda, avioindustrija, telekomunikacije, metalski kompleks, rudarstvo, brodogradnja i druge.⁶

S druge strane, uviđajući fluidnost koncepta *burazerskog kapitalizma*, učinjen je pokušaj nalaženja indikatora kojima bi se omogućavalo merenje nivoa njegovog prisustva. Londonski *Economist* je konstruisao indeks *burazer-*

⁵ Bremmer, I. (2010). *The End of the Free Market*, Portfolio, Penguin, New York.

⁶ Bremmer. op.cit.

skog kapitalizma pomoću kojeg je moguće identifikovati zastupljenost ovakvog tipa kapitalizma i rangirati zemlje po stepenu te zastupljenosti.⁷ Indeks je konstruisan tako što su odabrani sektori privrede koji zahtevaju značajno arbitriranje, licenciranje i ingerencije države. Takvi sektori su: eksploatacija uglja, drvna industrija, vojna industrija i vojno snabdevanje, bankarstvo, infrastruktura i cevovodi, rudarstvo i sirovine, komunalne usluge, telekomunikacije, industrija čelika, nekretnine, kocka. Zatim se kao relevantan indikator uzima broj milijardera koji bogatstva stiču u navedenim sektorima. Bogatstvo ovih milijardera se potom stavlja u odnos prema BDP-u ovih zemalja i izražava u procentima. Veći procenat upućuje na zaključak da je *burazerski kapitalizam* verovatno prisutniji u toj zemlji nego u zemlji u kojoj je taj procenat niži.

Međutim, ovaj indeks ima i značajne manjkavosti koje bitno ograničavaju njegovu analitičku moć. Na prvom mestu, različite su veličine sektora koji su označeni kao podložni *burazerskom kapitalizmu* u različitim zemljama. Sektor nafte i gasa, na primer, mnogo je značajniji za privredu Rusije nego za privredu SAD. Važniji problem sa ovim indeksom je što pretpostavlja da su naznačeni sektori pod istim režimom upravljanja. Drugim rečima, nema smisla pretpostaviti da se na jednak način dodeljuju prava na eksploataciju nafte u Rusiji i Velikoj Britaniji. Zatim, navođenje broja milijardera isključuje manje zemlje u kojima se bogatstvo oligarha može meriti stotinama miliona umesto milijardama, pri čemu je *burazerski kapitalizam* zastupljeniji. Poseban problem je što se u mnogim zemljama veličina bogatstva krije među članovima porodice i raznim povezanim licima. Postoje i drugi nedostaci, ali smatramo da smo ukazali na dovoljan broj onih koji bitno ograničavaju primenu ovog indikatora.

Kako bi izvršili neki tip razgraničenja između navedenih tipova kapitalizma, moramo naći onu *differentia specifica* koja ih čini bitno različitim. Ova razlika se, međutim, ne može napraviti bez uvođenja dodatnog pojma koji je u direktnoj vezi sa pojmom *burazerskog kapitalizma*. Taj pojam je *zarobljena država*. Razlika između ova dva pojma je kvalitativna bez obzira što je u oba tipa *političkog kapitalizma* prisutna borba za uspostavljanjem privilegovanog položaja u privredi za određene aktere. Drugim rečima, dok se u *burazerskom kapitalizmu* privilegovan položaj postiže putem lobiranja kroz institucije i pojedince sa formalnom ili neformalnom diskrecionom moći, pri čemu taj položaj može biti privremen i potencijalno podložan institucionalnoj reviziji, u *zarobljenoj državi* trajno stvaranje privilegovanih pozicija se obezbeđuje preko direktne kontrole države i njenih institucija.

⁷ *Economist*, May 7th 2016.

Uvođenjem kategorija *novog državnog kapitalizma*, *burazerskog kapitalizma* i *zarobljene države*, a svi su povezani sa značajnim stepenom korupcije, bitno se menja percepcija klasifikacije privrednih sistema. Veće prisustvo karakteristika *zarobljene države* trebalo bi da se odrazi i na druge karakteristike privrednog i društvenog sistema sa aspekta ideala „dobrog društva” i tržišne privrede. Vrat ćemo se konceptu *zarobljene države* pošto razmotrimo učinak evropskih zemalja u tranziciji sa aspekta neekonomskih institucionalnih promena.

3. TRANZICIJA I NOVE KLASIFIKACIJE PRIVREDNIH SISTEMA

Razlog zbog koga smatramo da je bitno uspostaviti vezu između zemalja u tranziciji i nove klasifikacije privrednih sistema leži u tome što su zemlje u tranziciji proklamovale usvajanje institucionalnih oblika tržišne privrede i demokratije koji su prisutni u razvijenim tržišnim privredama, konkretnije u zemljama Evropske unije (EU). U tom smislu, uspešnost tranzicije bi mogla da se meri približavanjem zemalja u tranziciji institucionalnim standardima EU kroz preduzete reforme u sferama ekonomije, vladavine prava i procesima institucionalizacije demokratskog političkog sistema. Ovaj pristup merenju uspešnosti tranzicije može se primeniti i na sve druge zemlje u tranziciji koje su u različitim fazama realizacije proklamovanog cilja ostvarivanja punopravnog članstva u EU. Kao što se može primetiti, iz ovog razmatranja izuzimamo ostale zemlje u tranziciji – one nastale iz bivšeg Sovjetskog Saveza (sa izuzetkom baltičkih zemalja).

Celokupna tranzicija je trebalo da bude praćena izvesnim stepenom konvergencije u BDP-u *per capita*, to jest procesom sustizanja životnog standarda razvijenih članica EU od strane novih članica EU i potencijalnih kandidata za članstvo. Ovaj cilj je postignut samo delimično, a postojanje konvergencije na duži rok je bilo dovedeno u pitanje posle finansijske krize 2008. godine. Za potrebe ovog rada pretpostavljamo da konvergencija postoji, ali da je usporena i da se ostvaruje na veoma dugi rok. Ona je trebalo da proistekne iz ekonomskih reformi koje su zemlje u tranziciji vodile ka punopravnom članstvu u EU.

Upravo zbog značaja reformskih procesa u ekonomskoj sferi, Evropska banka za obnovu i razvoj (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD) konstruisala je indekse kojima je merila stepen reformi i objavljuje ih u svom Transition Report-u svake godine. Promenjena je metodologija 2015. godine jer se smatralo da je posle četvrt veka završen proces tranzicije i da su nove članice EU tržišne privrede. U nekompletiranoj tranziciji ostale su zemlje Zapadnog Balkana koje su na putu evropskih integracija.

Ukoliko su dovršene ekonomske reforme, postavlja se pitanje šta se dogodilo na planu ostvarivanja vladavine prava, slobode i demokratije. Drugim rečima, da li se može govoriti o završetku procesa tranzicije ukoliko na ovim planovima postoji stagnacija ili nazadovanje.

Budući da tranzicija nije zamišljena kao proces koji se odvija samo u ekonomskoj sferi, već i na planu demokratizacije, širenja ljudskih sloboda i vladavine prava, uspeh zemalja u tranziciji se može usameravati indikatorima koji su konstruisani da mere dostignuti nivo tranzicije i u ovim segmentima. Može se koristiti indeks ljudskih sloboda (Human Freedom Index) Frejzer (Fraser) instituta ili indeks sa istim nazivom Kejto (Cato) instituta. Takođe, mogu se koristiti indeksi ljudskih sloboda Fridom hausa (Freedom House), Indeks demokratije Londonskog *Ekonomista* (*Economic Intelligence Unit*) kao i drugi slični indeksi koje konstruišu druge, u javnosti manje poznate, organizacije.

Počnimo od ukupnog indeksa političkih i ljudskih prava (sloboda) koje posebno i sintetički ocenjuje organizacija Fridom haus.⁸ U sintetički indeks ulaze pojedinačni rezultati dobijeni bodovanjem demokratske vladavine, izbornog procesa, snage civilnog društva, slobode medija, demokratske vladavine u lokalnim zajednicama, nezavisnosti sudstva i korupcije. Fridom haus je posebno izdvojio zemlje u tranziciji.

Kada su u pitanju zemlje Centralne i Istočne Evrope koje su članice EU, većina se može klasifikovati u konsolidovane demokratije uz izuzeće Mađarske, Hrvatske, Bugarske i Rumunije koje su klasifikovane kao polu-konsolidovane demokratije. Prored toga, sve zemlje kandidati i potencijalni kandidati za članstvo u EU se mogu klasifikovati kao polu-konsolidovane demokratije, uz izuzeće Albanije, Bosne i Hercegovine i Severne Makedonije koje su klasifikovane u hibridne režime.

Očigledno je da od 11 novih članica EU čak četiri ne spadaju u konsolidovane demokratije. Dodajmo tome činjenicu da su se vrednosti indeksa pogoršale u svim zemljama posle 2009. godine, pri čemu toliko drastično u Poljskoj da se ona našla na samoj granici prelaska u polu-konsolidovanu demokratiju. Ako dodamo Poljsku (koja, ne zaboravimo, spada u grupu zemalja koje su najuspešnije prešle tranzicioni put) nabrojanim zemljama koje su svrstane u polu-konsolidovane demokratije, dolazimo do zaključka da gotovo polovina zemalja u tranziciji nije dostigla poželjne karakteristike konsolidovanih demokratija. Poljska, Mađarska i Srbija su u kontinuitetu najviše pogoršavale svoj položaj, mereno vrednostima indeksa demokratije. Ako se indeks koji konstruiše Fridom haus čini

⁸ <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2018>

isuviše strogim, primenom indeksa demokratije koji konstruišu stručnjaci Intelligens junita londonskog Ekonomista (Economist Intelligence Unit)⁹, dobijaju se još porazniji rezultati. Na osnovu indeksa koji obuhvata ocene izbornog procesa i pluralizma, nivoa građanskih prava, funkcionisanja vlasti, političke participacije i političke kulture, ni jedna od zemalja tranzicije nije klasifikovana kao puna demokratija. Njih 12 je klasifikovano u krnje demokratije (flawed democracies), 9 u hibridne režime, a 9 u autoritarne režime u 2018. godini. Ukratko, po indikatorima koji mere stepen demokratizacije, teško se tranzicija može oceniti uspešnom čak i kada su u pitanju nove članice EU.

Prilikom pokušaja da objasnimo slabo kotiranje evropskih zemalja u tranziciji po opisanim kriterijumima, posegnućemo za jednom, doduše prilično nesavršenom, analogijom. Naime, među ekonomistima se često konstatuje takozvana zamka srednjeg dohotka koja ukazuje na činjenicu da je svega nekoliko zemalja prešlo granicu razvijenih zemalja, iako su već duže vreme dostigle nivo srednjeg nivoa razvijenosti. Na sličan način, može se konstatovati da su gotovo sve zemlje u tranziciji dostigle značajan nivo transformacija svojih privreda, dok je samo manji broj njih dostigao adekvatan nivo karakteristika dobro uređenih društava van sfere ekonomije. Kao što postoje debate o razlozima postojanja zamke srednjeg dohotka pa i njenom samom postojanju, tako postoje i polemike o uzrocima neuspešnosti zemalja u tranziciji u dostizanju standarda dobro uređenih društava.

Relativno brzo se shvatilo da fenomen korupcije u procesu tranzicije može dostići ozbiljne razmere čime se menja karakter institucija i države kao neutralnog arbitra u društveno-ekonomskim procesima. Svetska banka je, još na kraju prve dekade tranzicije, započela stvaranje indikatora dobre vladavine, o kojima je bilo reči, uvidevši potrebu za suočavanjem sa fenomenom zarobljene države.¹⁰

Prva studija iz 2000-te godine koristila je anketu za poslodavce koju su sprovele Svetska banka i EBRD pod nazivom Business Environment and Enterprise Performance Survey (skraćeno BEEPS) kako bi se empirijski merio uticaj firmi na javne nabavke i na potencijalno zarobljavanje države preko uticaja poslodavaca na formulisanje zakona i drugih pravila u cilju pribavljanja trajnih ko-

⁹ The Economist Intelligence Unit, Democracy Index 2018: Me too? Political participation, protest and democracy, London 2019, pristup na adresi <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.

¹⁰ Hellman J., Jones G., and Kaufmann D. (2000), *Seize the State, Seize the Day: State Capture, Corruption and Influence in Transition*, World Bank Policy Research Paper 2444, September; Kaufman, D. (2003) „Rethinking Governance: Empirical Lessons Challenge Orthodoxy”, World Bank Institute, Discussion Draft, March. Washington D.C.

risti. Prvi rezultati su bili u skladu sa osnovnim očekivanjima da će veći nivo korupcije u javnim nabavkama i veći nivo uticaja na stvaranje pravila igre biti u zemljama Zajednice nezavisnih država (ZND) nego u zemljama Centralne i Istočne Evrope koje su pošle putem integracija u EU. Ne čudi ni to što je u nešto široj studiji istih autora¹¹ među zemljama na putu EU integracija najveći stepen zarobljavanja države izmeren u Bugarskoj, Rumuniji i Hrvatskoj. Ove studije su kasnije poslužile za stvaranje sistema indikatora kvaliteta vladavine koje prati Svetska banka. Interesantan je pregled po istim indikatorima kvaliteta vladavine i kontrole korupcije koji pokazuje vrednosti za zemlje članice OECD-a, EU i kandidate za EU u periodu do 2010.¹² Najgore kotirane zemlje su Rumunija, Bugarska, Hrvatska, Severna Makedonija, Italija i Grčka. Vidljiva su pogoršanja u vrednostima indikatora kada su u pitanju Češka i Mađarska. Ako pogledamo vrednosti ovih indikatora za zemlje Balkana, videćemo da je u dekadi od 2007. do 2107. godine došlo do stagnacije ili blagog pogoršanja, u zavisnosti od konkretnog indikatora.

Upravo je postojanje raširene korupcije dovelo do postavljanja fenomena zarobljene države u prvi plan prilikom analize stanja u zemljama koje su prolazile ili prolaze kroz proces tranzicije. Jedan od prvih koji je sproveo ovaj tip analize, stavljajući u prvi plan ulogu različitih aktera i interesnih grupa u transformaciji države, bio je Venelin Ganey¹³. Bugarsku je uzeo za studiju slučaja. Sam naslov njegove knjige *Preying on the State – The Transformation of Bulgaria since 1989*, govori da se u središte analize postavlja *zarobljavanje države*. U ovom radu nema mesta za analizu obimne literature iz oblasti transformacije države u procesu tranzicije i različitih ishoda te transformacije u pojedinim zemljama u tranziciji. Dovoljno je reći da je jedan od ključnih faktora, koji utiče na proces stvaranja institucija, brzina i stepen razdvajanja države i partije u procesu post-komunističke tranzicije.

Koncept *zarobljene države* je, međutim, tokom vremena zadobio veću pažnju. Razlozi su sve očiglednija erozije demokratije u Mađarskoj i Poljskoj i korupcionaški skandali u Rumuniji. Već 2013. godine je *Transition report* EBRD-a bio posvećen stagnaciji u okviru tranzicije i analizi institucija. Sledeće godine izlazi veoma citiran članak A. Innes¹⁴ koji upućuje na jasno postojanje fenome-

¹¹ Hellman, J., Jones, G., Kaufmann, D., Schankerman, M. (2000), *Measuring Governance Corruption and State Capture*, EBRD and the World Bank.

¹² CESifo DICE Report 4/2011, Munich, str.67

¹³ Venelin, G. (2007). *Preying on the State – The Transformation of Bulgaria since 1989*, Cornell University Press, New York.

¹⁴ Abby, I. (2014). „The Political Economy of State Capture in Central Europe,” JCMS, Volume 52. No. 1. str. 88–104.

na zarobljene države u Centralnoj Evropi. U ovoj analizi se identifikuju dva tipa zarobljavanja države. Prvi tip je zasnovan na partijskom političkom monopolu (Poljska, Mađarska), a drugi na zarobljavanju države od strane privrednih aktera (Češka, Slovačka, Bugarska, Rumunija i Latvija). Ova podela uopšte ne isključuje povezanost političkih i ekonomskih elita u patron-klijentalističkom odnosu, već samo ukazuje na dominantu razliku u načinu dolaženja do situacije u kojoj je rezultat *zarobljena država*. Mora se priznati da je sve veće prisustvo ovog fenomena u zemljama članicama EU dovelo do potrebe za dubljom analizom i detaljnijim merenjima korupcije i zarobljavanja države.¹⁵ U tom svetlu bi trebalo sagledati nove pokušaje da se usavrši merenje ovog fenomena. Bilo je više takvih pokušaja koji kombinuju indikatore vladavine Svetske banke sa drugim indikatorima. Najnoviji pokušaj renomiranog Centra za proučavanje demokratije¹⁶ iz Sofije je vredan pažnje. Širok spektar indikatora pruža detaljniji uvid u segmente koji podležu zarobljavanju (npr. mediji) i ukazuje na potencijalne opasnosti. Ovaj najnoviji metod treba da bude od koristi međunarodnim institucijama (npr. EU) i da pomogne u stvaranju fazne strategije za borbu protiv zarobljavanja države. Nova metodologija je primenjena na pet članica EU. Najlošije rezultate su imale Bugarska i Rumunija, za njima su Italija i Španija, dok je Češka iskazala najniži sveukupni stepen zarobljenosti države. Pojava ove obimne metodološke studije ukazuje na sve veću potrebu za analizom ovog fenomena i njegov značaj.

Kao što je već rečeno, pojam *zarobljene države* u sebi sadrži direktnu ciljanu upotrebu državnih i društvenih institucija za sticanje bogatstva i perpetuiranja moći političkih i privrednih elita, pri čemu su svi instrumenti vlasti podvrgnuti ovim ciljevima. U svetlu svega što je do sada rečeno, može se reći da se čak i u zemljama u tranziciji koje su postale članice EU manifestuje ovaj fenomen, što nužno pogoršava kvalitet vladavine i narušava vladavinu prava.

O zemljama Zapadnog Balkana koje još uvek nisu članice EU, sve se više govori u kontekstu koncepta *zarobljene države*. Čitav niz radova na ovu temu je objavljen u poslednjih nekoliko godina.¹⁷ Interesantno je postavljanje pitanja povezanosti fenomena *zarobljene države* i procesa EU integracija. Rana teorija

¹⁵ Posebno bi trebalo istaći Quality of Government Institute, University of Gothenburg.

¹⁶ Stoyanov, A., Gerganov, A., Yalamov, T., (2019) State Capture Assessment Diagnostics, Center for the Study of Democracy, Sophia, Bulgaria.

¹⁷ Pesic, V. (2007). *State Capture and Widespread Corruption in Serbia*, CEPS Working Document No. 262/March., (<http://www.ceps.be>), Dvornik, S. (editor), (2017). *Captured States in the Balkans – special issue of Perspectives Southeastern Europe*, no 3, September, Marović, J. (2019). *Legacy Issues and the Rule of Law in the Western Balkans: Slow Progress and Countless Obstacles*. Civil Society Forum of the Western Balkans, Policy Brief, 04/19.

modernizacije imala je optimistička predviđanja o mogućnosti transplantiranja institucija modernih država u manje razvijene, što bi uz adekvatan ekonomski rast trebalo da doprinese njihovom konvergiranju ka uređenim modernim društvima. Ako ova očekivanja nisu bila toliko jaka u pogledu država nastalih iz bivšeg Sovjetskog Saveza (sa izuzetkom država Baltika), bila su izuzetno izražena za zemlje koje su imale perspektivu članstva u EU. Kao što je već konstatovano, izvestan broj zemalja je iskazao retrogradne tendencije posle početnih institucionalnih reformi i to u pogledu erozije demokratije i vladavine prava. Neke druge zemlje su evoluirale u pravcu društva koje ime obeležja karakteristična za *zarobljenu državu*.

Iz ovih razloga smatramo da je neophodno uvesti ovu kategoriju prilikom klasifikacije privrednih sistema i time dopuniti navedenu Balcerovičevu klasifikaciju. Kao i svaka klasifikacija, ona je uslovna iz razloga što je moguća transformacija postojećih sistema kroz dinamiku društvenih, ekonomskih i političkih procesa.

U Tabeli 2. je predstavljena klasifikacija privrednih sistema koja sadrži koncept *zarobljene države*.

Tabela 2. Nova klasifikacija ekonomskih sistema

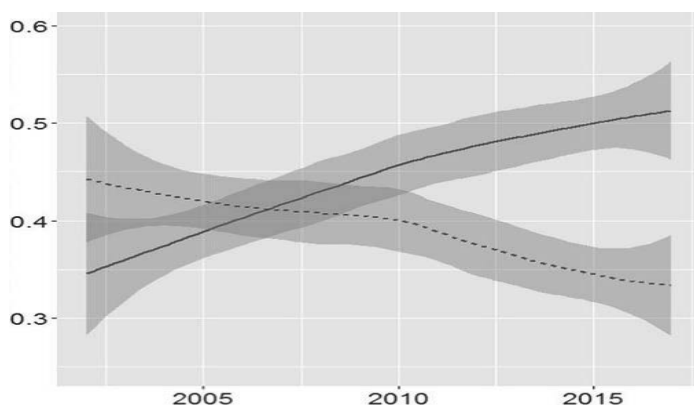
Tipovi ekonomskih i društvenih sistema	Demokratija Ljudska Prava	Vladavina prava	Ekonomske slobode	Burazerski kapitalizam	Zarobljena država	Primeri: zemlje
Tržišni socijalizam	Nedemokratski Ljudska prava skoro nepostojeća	Nizak nivo	Srednje	Jako zastupljen	Ne postoji Monopol komunističke partije	Kina
Državni kapitalizam	Nedemokratski Ljudska prava - nizak nivo	Nizak nivo	Ograničene	Jako zastupljen	Velika verovatnoća zarobljenosti države	Rusija Ukrajina OPEC Meksiko
Kapitalizam slobodnog tržišta	Obično demokratija Ljudska prava - visok nivo	Visok nivo	Široke	Srednji nivo SAD i UK	Ne postoji	Hong Kong Švajcarska Irska
Zemlje u tranziciji	Otkrnjene demokratije	Nizak nivo	Srednje	Jako prisutan	Visok ili srednji nivo	U većina - zarobljena država
Preregulisani kapitalizam	Demokratija Ljudska prava - visok nivo	Ograničene zbog čestog arbitriranja	Ograničene Preregulacija i fiskalna nestabilnost	Srednje-zastupljen u Južnoj Evropi	Može, ali ne mora da postoji	Italija Francuska
Evropski kapitalizam	Demokratija Ljudska prava - visok nivo	Visok nivo	Široke	Slabo zastupljen	Ne postoji	Nemačka Holandija

Izvor : klasifikacija autora

Nameće se fundamentalno pitanje – da li proces evrointegracija uopšte deluje u pravcu ostvarivanja ideala uređenog društva koje je predstavljalo cilj na početku procesa tranzicije? Odgovor na ovo pitanje ne mora biti u skladu sa opštim narativom o napredovanju kroz proces pridruživanja.

Za zemlje Zapadnog Balkana je karakteristična divergencija između napretka u evropskim integracijama i stepena demokratije u regionu (Grafikon 1). Na grafikonu su predstavljene vrednosti indikatora demokratije i nezavisnih institucija, odnosno približavanja EU. Na ordinati su date prosečne vrednosti indeksa za zemlje Zapadnog Balkana. Isprekidanom linijom su prikazane prosečne vrednosti indikatora liberalne demokratije, a punom linijom prosečne vrednosti indikatora „približavanja” EU.

Grafikon 1. Razdvajanje procesa EU integracija i demokratske vladavine u zemljama Zapadnog Balkana

Izvor : Solveig, R. & Wunsc, N. (2019). str. 4.

Pojavile su se analize koje ukazuju da uslovljavanje u procesu pregovora za članstvo na Zapadnom Balkanu učvršćuje zarobljenost države.¹⁸ Naime, analiza konsolidacije zarobljene države na Balkanu odvija se pomoću nekoliko uzajamno podržavajućih procesa. Prvi se sastoji od isforsirane tržišne reforme bez pratećih institucija, što doprinosi stvaranju male ali ekonomski moćne elite koja stvara svoje mreže i utiče na političke procese. Drugi proces je forsiranje reformi sa vrha koji guši debatu, smanjuje nivo odgovornosti i domaće mehanizme kontrole. Na ovaj način konsoliduje se moć u rukama vladajuće političke elite.

¹⁸ Richter, S. & Wunsc, N. (2019). „Money, power, glory: the linkages between EU conditionality and state capture in the Western Balkans”, *Journal of European Public Policy*, February.

Na kraju, velika vidljivost i interakcija sa evropskim institucijama i liderima pruža domaću i međunarodnu legitimnost koja konsoliduje vlast i jača elemente već *zarobljene države*.

Štaviše, formalno napredovanje u pojedinim poglavljima uz istovremeno vršenje vlasti preko neformalne mreže i netransparentne mehanizme čini da se napredak predstavlja kao uspeh bez stvarnih pomaka. Čak i tamo gde su ti pomaci realni, postoji jasna tendencija da se zadovoljavaju tehnokratski kriterijumi što dovodi do razdvajanja ispunjavanja tih kriterijuma od pratećih procesa erozije demokratije, nezavisnih institucija i medija. Na taj način, proces EU integracija u zemljama Zapadnog Balkana nevoljno postaje faktor konsolidacije *zarobljene države*.

4. ZAKLJUČAK

Prethodna analiza ukazuje da je potrebna nova klasifikacija privrednih sistema, naročito kada su u pitanju zemlje u tranziciji. U nekim zemljama u tranziciji koje su nove članice EU ili u onim zemljama u tranziciji koje su u procesu tih integracija, došlo je do delimične konvergencija dohodaka, ali ne i do procesa konvergencije u funkcionisanju novih transplantiranih institucija. Zbog svega navedenog, postoji jak razlog da fenomen zarobljene države uvrstimo u modifikovanu klasifikaciju privrednih sistema.

Imajući u vidu elemente Balcerovićeve klasifikacije, napravili smo klasifikaciju koja obuhvata navedene karakteristike *burazerskog* i *novog državnog kapitalizma* uz dodatak potencijalnog stanja *zarobljene države*. Uočava se da se u znatnoj meri fenomen zarobljene države manifestuje u zemljama u tranziciji, državnom kapitalizmu i nekim zemljama preregulisanog kapitalizma. Sama širina ovog fenomena zahteva dodatnu empirijsku obradu. Nove metodologije, uz već korišćene, značajno će pomoći u istraživanju i odlučivanju. Posebno bi trebalo obratiti pažnju na činjenicu da će ovaj tip istraživanja jasno razobličiti režime koji pokušavaju da zamaskiraju suštinu neliberalne vladavine kroz zadržavanje puke fasade institucija koje su sastavni deo modernih uređenih država. Ova pojava ima i sudbinski značaj za budućnost EU zbog narastanja ovog fenomena i u okviru njenih granica. Činjenica da se otvoreno govori o potrebi sređivanja EU, pre novog proširenja, dokazuje da je ovaj problem itekako prepoznat.

LITERATURA

- Abby, I. (2014). „The Political Economy of State Capture in Central Europe”, *JCMS*, Volume 52. No. 1. str. 88–104.
- Balcerowicz, L. (2014), Presentation: *The-Institutional-Systems-and-the-Quality-of-Life* <http://www.balcerowicz.pl/pl/a/277>.
- Barone, E. (1908). „The Ministry of Production in a Collectivist State”, objavljeno u Hayek, F. (urednik), (1963), *Collectivist Economic Planning*, Routledge and Kegan, str. 245–291.
- Bremmer, I. (2010). *The End of the Free Market*, Portfolio, Penguin, New York.
- CESifo DICE Report 4/2011, Munich.
- Dvornik, S. (ed.). (2017). Captured States in the Balkans – special issue of *Perspectives Southeastern Europe*, no 3, September,
- Economist*, May 7th 2016.
- The Economist Intelligence Unit. (2019). Democracy Index: Me too? Political participation, protest and democracy, London, pristup na adresi <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.
- Freedom House, *Nations in Transit*, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2018>
- Hellman J. et al. (2000). *Seize the State, Seize the Day: State Capture, Corruption and Influence in Transition*, World Bank Policy Research Paper 2444, September, Washington D.C.
- Hellman, J. et al. (2000). *Measuring Governance Corruption and State Capture*, EBRD and the World Bank, Washington D.C.
- Kaufman, D. (2003). „Rethinking Governance: Empirical Lessons Challenge Orthodoxy”, World Bank Institute, Discussion Draft, March. Washington D.C.
- Marović, J. (2019). *Legacy Issues and the Rule of Law in the Western Balkans: Slow Progress and Countless Obstacles*. Civil Society Forum of the Western Balkans, Policy Brief, 04/19.
- Pesic, V. (2007). *State Capture and Widespread Corruption in Serbia*, CEPS Working Document No. 262/March. (<http://www.ceps.be>)
- Richter, S. & Wunsc, N. (2019). „Money, power, glory: the linkages between EU conditionality and state capture in the Western Balkans”, *Journal of European Public Policy*, February.
- Stoyanov, A. et al. (2019). *State Capture Assessment Diagnostics*, Center for the Study of Democracy, Sophia, Bulgaria.

Veber, M. (1976). *Privreda i društvo – tom I*, Prosveta, Beograd.

Venelin, G. (2007). *Preying on the State – The Transformation of Bulgaria since 1989*, Cornell University Press, New York.